
Miestiečių kultūrinis tapatumas

Eugenija Krukauskienė

Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, Saltoniškių g. 58, LT-2600 Vilnius

Straipsnyje pateikiami miestiečių mentaliteto ypatumai, nagrinėjami jų kultūrinio tapatumo raiškos būdai, kultūrinio tapatumo struktūra. Analizė grindžiama Lietuvos didžiųjų miestų gyventojų nuostatų tyrimais, atskleidžiamos miestiečių kultūriniam tapatumui būdingos istorinio, tautinio, religinio ir meninio tapatumo jungtys. Straipsnyje remiamasi sociologinių tyrimų medžiaga, teorinėm įžvalgom, istorinės sociologijos duomenimis.

Raktažodžiai: miestiečiai, kultūrinis tapatumas, istorinis tapatumas, tautinis tapatumas, religinis tapatumas, meninis tapatumas

---

ĮVADAS

Lietuvos miestiečių kultūrinis heterogeniškumas yra istoriškai sąlygotas. Istoriskai miestiečiams būdinga veikla – prekyba ir amatai – vertėsi kitataučiai. Nes Lietuvos diduomenė, remdamasi savo gyvenimu ir tarp jų vyraujančia nuomone, prekybą ir amatus laikė žeminančia veikla, – kas jais versdavosi, net nustodavo bajorystės [14: 32]. Taip susidarė sąlygos plisti ne tik tautinei, bet ir kultūrinei įvairovei, o kultūrinis tapatumas istoriškai buvo sąlygojamas ne tik tautybės, bet ir bendros miestietiškos gyvenimosi, kuri tapdavo skiriamuoju bruožu nuo kaimiečio, gyvenančio geografiškai netoli, bet užsiimančio kitokia veikla ir atstovaujančio kitokią gyvenimą. Be to, tam tikri skirtumai atsispindėjo miestiečių bei kaimiečių gyvenimo nuostatose, buityje, aprangoje. Įvairių tautybių miestiečių savitumai paprastai reiškiasi juos jungiančioje bendroje erdvėje, o tarpusavio santykiai suponuoja tam tikras jų universalijas. Istoriskai sąlygota kultūrinė įvairovė didžiausią poveikį darė ir daro bendrai miestiečio savivokai, jų tapatumo raiškai. Analizuojant miestiečių kultūrinį tapatumą tikslinga atsižvelgti į sociokultūrinį kontekstą, lietuvių ir kitataučių tapatinimosi su konkrečia kultūra genezę.

MIESTIEČIŲ SAVIVOKOS PROBLEMA

Miestai Lietuvoje ėmė rasti pilių kūrimosi laikotarpiu. Pilis buvo būtina, bet nepakankama sąlyga miestui atsirasti. Papilyje turėjo vykti aktyvus prekybinis ir verslo gyvenimas, lemiantis ne tik erdvinę, bet ir ūkinę sąsają su pilimi. Didieji Lietuvos miestai ir jų gyventojai formavosi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės klestėjimo laikotarpiu, o visuminėje Lietuvos miesto struktūroje galima rasti bendrą Europos miestų bruožų, kai tam tikros veiklos rūšies ar konkre-

čių ūkio šakų plėtrai telkiama jų aptarnaujanti infrastruktūra.

Švietimo epochoje paspartėję urbanistiniai procesai vakarinėje ir centrinėje Europos dalyje grandinės reakcijos būdu persidavė kitoms jos valstybėms. Naujų pramonės šakų atsiradimas, didelis kaimiečių antplūdis, politinio gyvenimo, prekybos pagyvėjimas skatino miestų raidą [15: 48].

Kalbėdami apie miestiečius, apsiribosime tik dviejų didžiausių Lietuvos miestų, turinčių giliausias miestietiškas tradicijas bei visus Europos miestų kūrimosi ir plėtros požymius, Vilniaus ir Kauno gyventojais, kurių reprezentatyvius tyrimus Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto Etnosociologijos skyriaus darbuotojai atliko 1993–1996 m.

Analizuodami dabartinius tirtų miestiečių kultūros savitumus, jų tapatumo pobūdį, įvairių tautybių gyventojų požiūrius, turime atsižvelgti į miestų istorinę raidą, į kultūrinį paveldą, daugiausia sąlygotą jų administracinių ir religinių funkcijų. Seniausi žmonių raštijos paminklai byloja, kad miestas ir jame gyvenantys žmonės yra susieti tam tikrais saitais; miestas atgrėžia žmogų į praeitį, pagimdžiusią miestą, ir kartu kreipia jį į ateitį [2: 20]. Miestas, jo istorinis vaidmuo ir kultūrinis paveldas, diferencijuoja visuminį kultūrinės savivokos vaizdą, atskleidžia specifines jos detales.

Lietuvoje gana gajus stereotipas, pagal įrašus įvairių Instituto Etnosociologijos skyriaus tyrimų anketose bei analizuotuose Lietuvos spaudos tekstuose, kad „lietuviai kaimiečių tauta“, „nėra miesto kultūros, visi – nuo žagrės“, „agrarinė, valstietiška kultūra yra Lietuvos kultūros matas“ ir pan. Tam yra pagrindo, nes, kaip minėjome, istoriškai prekybą ir amatus plėtojo kitataučiai, tačiau per šimtus metų kai kurie lietuviai ne tik ėmėsi miestietiškos veiklos,

bet ir perdavė savo miestietišką savivoką palikuonims. Tačiau dauguma mėginimų tai atskleisti patiria išankstines neigiamas nuostatas. Todėl kartais net tenka konkrečiai įvardyti miestiečius, siekiant pateikti miestietiškos kultūros arealą.

Dailės istorikė Jolita Mulevičiūtė teigia: „Net vyresniosios kartos dailininkams sunku beatodairiškai pripiršti valstietišką kilmę. Tik kiek gausiau tapytojų, skulptorių ir grafikų, kūrusių trečiajame dešimtmetyje, atitinka valstietiškojo stereotipo reikalavimus: pasaulio šviesą išvydo patriarchaliniame kaime, ūkininkų šeimoje, piemenavo, sunkiai skynėsi kelią į mokslus, savo dailėje įkūnijo vaikystės prisiminimus. Be to, net ir tarp „kaimiečių“ nemaža netipiškų atvejų, susijusių amatininkiška ir darbininkiška gimdytojų veikla. Kiti jų kūrybinės profesijos bendražygiai gimė Lietuvos dvarelių ir polivarkų sodybose“ [12: 15]. Be to, ji pažymi, kad tarp ketvirtojo dešimtmečio jaunimo miestietiškos kilmės pėdsakai dar ryškesni, o tarp maištingai nusiteikusių tapytojų kaimo iševių negausu. Vardydama to meto dailininkus, nurodo, kad jie – tarnautojų, inteligentų, darbininkų, o dažniausiai amatininkų vaikai. Jos nuomone, „jų socialinės šaknys ne ką tesiskiria nuo XX a. pradžios Vakarų modernistų kilmės“ [12: 15].

Tokie vardijimai pagal socialinę kilmę leidžia pagrįsti miestietiškos kultūros arealą. Antiurbanistiniai kultūrinio tapatumo samprotavimai paprastai paremiami lietuviškos literatūros, daugiausia prozos, tekstų filosofine analize, aksiomatizuojant kaimiškąjį šių tekstų komponentą [3: 165]. Ideologinis klimatas, sovietmečiu reiškęs darbo žmogaus vertingumo demonstravimu, reguliavo meno, literatūros kūrinių vertinimo kriterijus. Kaimo žmogų vaizduojantys menininkai, rasdami jame neišsenkančius kūrybos klodus, galėdavo apsidrausti nuo ideologinės kritikos, nenušizengdami kūrybiniams idealams. Kaimiško mentaliteto vyravimas tuo metu platintoje lietuvių grožinėje literatūroje neišreiškė realios lietuvių savivokos. Sovietmečio ideologija, skelbusi miesto ir kaimo suartėjimą, skatinusi kaimo technologizavimą ir jo gyventojų telkimą gyvenvietėse, literatūrinuose apmąstymuose įgavo kitą išraišką, gyvuojančią ir dabartiniuose stereotipuose, kai suartėjimas pateikiamas menkinant miestų ir miestiečių įtakos sferą, idealizuojant kaimiškąjį pradą. Socialistinio realizmo tradicijoms būtų galima priskirti miesto, kaip didelio kaimo, traktavimą. Geriausiu atveju miestietis pateikiamas kaip kaimiško mentaliteto paklydėlis, besiblašantis tarp miesto ir kaimo, taip ir neįgijęs miestietiškos savivokos. Tokiu atveju geografinis miesto ir kaimo artumas tapatinamas su savivokos tipais. Pastovios komunikacijos tarp miesto ir kaimo buvimas – ypač miestiečių poilsio metu, rekreacijos tikslais, realizuojant poreikį priartėti prie gamtos, žemės, net jos išigyjant – nepaneigia miestietiškos kul-

tūros požymių. Žemės vertės suvokimas visada buvo ir miestiečio požymis. Dar Max Weber rašė, kad antikinis miestas, kaip ir viduramžių Vakarų miestas, apėmė diduomenės dvarus ir namus, turėjusius žemės už miesto ir jo ribose, o jos kiekis buvo didinamas dalyvaujant prekybinėse operacijose [18: 330].

Tikrinant valstietiškus stereotipus empiriškai, paaiškėja, kad jie vyrauja tik tam tikros intelektualinės patirties mastu. Tirtų miestų gyventojai, iš kurių trečdalis dabartinių vilniečių yra gimusių Vilniuje, o kaimiečių Kaune – apie pusę, bet ir gimę kitur net neabejoja esą miestiečiai. Ir tik statistškai nereikšminga jų dalis sutiktų vadintis kaimiečiais. Be to, pastebėta, kad kai kurie nedidelių gyvenviečių gyventojai priskiria save miestiečiams. Pavyzdžiui, 2001 m. liepos mėn. „Versmės“ leidyklos organizuotoje ekspedicijoje Griškabūdyje nustatyta, kad keturi iš dešimties gyventojų priskiria save miestiečiams, ypač moksleiviai ir kultūros darbuotojai.

Europinių tendencijų kontekste miestietiška savivoka Lietuvoje pirmiausia atsiskleidžia pilietiniame mąstyme, valdžios struktūrų ir valstybingumo suvokime, požiūryje į eurointegraciją. Pavyzdžiui, tyrinėjant požiūrius į Europos Sąjungą, kaimiečių paprastai trečdaliu mažiau nei miestiečių pasisako už integraciją į ES [9: 9].

Kaip parodė sociologinių tyrimų duomenys, miestiečių nuostatų perimamumas vyksta ne kartų kaitos būdu, o miesto ir miestiečių istorinės patirties įsisąmoninimo keliu. Todėl dauguma miestiečių neskirsto vieni kitų į savus ir svetimus, dažnai miestiečius jungia ne tautybė, o Lietuvos valstybės ir miesto istorinis likimas. Miestietiškoje savivokoje vyrauja seniausi Lietuvos valstybę ir baltų kultūrą reprezentuojantys istoriniai miesto simboliai. Miesto savasčiai tirtieji priskiria seniausius statinius, susijusius su valdžios, valstybės galia. Svetima valdžia dažniau tapatinama su griovėjos įvaizdžiu, o jos paliktiems paminklams nepriskiriamos miesto simbolių reikšmės. Vilniaus ir Kauno miestų įkūrėjų autoritetui miestiečiai suteikia prioritetą, jų sąmonėje miestą reprezentuoja seniausias istorinis paveldas. Svetimo interpretacijoje paprastai skiriami kitataučiai ir kitakalbiai.

KULTŪRINIO TAPATUMO RAIŠKA

Tapatumą formuoja socialiniai procesai; jam susiformavus, socialiniai ryšiai jį palaiko, keičia ar net iš naujo performuoja. Socialinius procesus, kurie formuoja ir palaiko tapatumą, determinuoja socialinė struktūra, o ir atvirkščiai, tapatumai, kuriuos sukuria individo sąmonės ir socialinės struktūros sąveika, veikia pačią socialinę struktūrą – ją palaiko, keičia ar net performuoja iš naujo. Kiekviena visuomenė turi istoriją, kurios eigoje atsiranda konkretūs tapa-

tumai, bet istoriją kuria žmonės, turintys konkrečius tapatumus [1: 216].

Kultūrinis tapatumas šiame darbe nagrinėjamas istoriniu, tautiniu, religiniu ir estetiniu aspektais. Šių keturių komponentų tarpusavio sąsajos kiekvienu visuomenės išsivystymo periodu turi konkrečias išraiškas. Pavyzdžiui, XVI a. didiko Jono Chodkevičiaus figūra. Pagal kilmę – slavo, rusų bajoro, Kijevo vietininko proanūkio, kurio tėvas buvo jau perėmęs tuo metu XVI a. tarp lietuvių populiarią religiją – kalvinizmą, o J. Chodkevičiaus lietuviškas tapatumas ypač išryškėjo sudarant Liublino uniją tarp Lenkijos ir Lietuvos [17: 55]. Zigmantas Augustas, norėdamas greičiau sujungti Lietuvą ir Lenkiją, tikėjosi suskaldyti Lietuvos diduomenę, patraukdamas į savo pusę sukalbamesnį (kaip jam atrodė) Joną Chodkevičių. Jam buvo patvirtintas grafo titulas, dovanota žemės, bet šios malonės pastarojo tėvynės meilės nesumažino [6: 634]. 1569 metais per vieną iš pasuktinių lietuvių ir lenkų pasitarimų dėl Unijos jis sugebėjo suminkštinti Zigmanto Augusto širdį, pabrėždamas Lietuvos delegacijos atsakomybę prieš būsimąsias savo tautos kartas. Jis meldė valdovo išsaugoti Lietuvą, ir kai visi delegatai krito ant kelių prieš savo Didįjį kunigaikštį, o tikros ašaros riedėjo delegatų skruostais ir pravirko net kai kurie lenkai, lietuviams buvo leista Unijos projektą paimti pageduoti [6: 644]. Taip lietuvišką kultūrinį (religinį, istorinį ir politinį tautinį) tapatumą įgijusio slavų kilmės Lietuvos didiko pagalba buvo padaryti nors ir nežymūs, o iš tikrųjų Lietuvos valstybingumui daug lemiantys Unijos pakeitimai.

Kalbėdami apie miestietiškas tradicijas paveldėjusių miestų gyventojų kultūros savitumus ir tapatumo paieškas, turėtume atsižvelgti ne tik į dabartinės Lietuvos valstybės, bet ir į jos istorijos raidoje gyvavusius kultūros tipus ir į juos sąlygojusį kontekstą. Vytautas Kavolis [7: 26] nustatė, kad visumos sąvoka kultūros tyrinėjimuose produktyvi tik tada, kai ji empiriškai angažuoja jos apibrėžtame lauke atsirandančias detales, kai leidžia detalėms, netelpančioms į tą visumos sampratą, kurią postuluojuame, kalbėti, oponuoti. Todėl kultūra kaip visuma gali būti suvokta tik kaip istorinį santykį įgyjantis logiškai nesusietų dalių rinkinys. Kultūros visumą apibrėžia ne logika, o istorija.

Savęs ir kitų priskyrimas tam tikrai kultūrai, tapatinimosi pobūdis labai priklauso nuo tirtų miestiečių išsprusimo. Tapatumas yra tai, kas mes esame, „iš kur mes ateiname“ – kontekstas, kuriame mūsų siekiai, troškimai ir aspiracijos įgyja prasmę [16: 52]. Įvairios miestiečių grupės, ypač besiskiriančios pagal tautybės požymį, skirtingai supranta, „iš kur mes ateiname“ ir „kas“ mes esame. Tautinė ir etninė diferenciacija ne visada sutampa su istoriškai sąlygota jų kilme. Kultūrinė erdvė, davusi pradžių etniniam ir

tautiniam pasiskirstymui, pasižymi interpretacine įvairove, todėl ir jungimasis su ja yra komplikuoatas. Istorinis tapatumas gali nebūti sąlygotas kilmės, jis siejamas su tam tikrų praeities įvykių vertinimu, santykiu su jais. Istorinis kultūrinio tapatumo komponentas gali nesikeisti ir gyvenant kitos tautos teritorijoje, pavyzdžiui, daugelis lietuvių, tapusių amerikiečiais, istoriškai tapatinasi su Lietuva ir jos istorija.

Konkrečių tautybių priskyrimas bendresniems dariniams – baltams arba slavams – miestiečių sąmonėje remiasi vienaip ar kitaip pažintais modeliais: pagal kalbą, gyvenamą teritoriją, tikėjimą, gyvenimą, istorinį likimą ir pan. Kultūriniam tapatumui apibūdinti gana paplitusi kitoniškumo nuovoka – dėl rašytinių faktų apie baltus ir jų protėvius stokes. Kalbininkai baltų terminą vartoja tik viena reikšme – indoeuropiečių kalbų šakai, kuriai priklauso lietuvių, latvių ir kai kurios išnykusios kalbos, pavadinti. Kaip rodo tyrimai, lietuviams miestiečiams artimiausias yra kalbininkų naudojamas baltų identifikavimo modelis.

Teritorinis (geografinis) modelis artimesnis tiek Vilniaus, tiek Kauno nelietuviams, kurių dauguma yra slavų kilmės. Jie išvelgia ir Šiaurės šalių gyventojų ne tik kalbos, bet ir gyvenamos artimumą. Vilniaus ir Kauno nelietuviai, penkiasdešimt metų gyvenę su lietuviais, latviais ir estais vienoje valstybėje, buvo susidarę nuomonę apie jų „vakarietiškumą“ ir jų kultūros panašumą į gyvenančių prie Baltijos jūros ir kalbančių retomis kalbomis užsieniečių – norvegų, danų, suomių, švedų, islandų kultūrą. Nors aišku, daugiausia nelietuviai baltams priskiria tuos „kitoniškus“, palyginti su jais pačiais, kuriuos geriau pažįsta ir kurie jiems atrodo artimi pagal jų kompaktišką bendrabūvį – tai lietuvius, latvius ir estus. Gana daug Vilniaus nelietuvių vadovaujasi elementaria logika – baltai yra visi, kurie gyvena prie Baltijos jūros, tarp jų ir jie patys. Tapatinimasis su bendresnėmis tautų grupėmis yra ir bendros kilmės pripažinimas. Daugiau nei du trečdaliai miestiečių lietuvių domisi savo tautos kilmės dalykais. Vilniečiai yra labiau išprusę šioje srityje nei kauniečiai.

Miestiečių labiausiai yra vertinami seniausi, autentiškiausi, archaiškiausi kultūros požymiai. Miestiečių nuostatų ir emociniame, ir kognityviniame lygmenyse baltų kultūrai priskiriama tai, kas yra bendra lietuvių ir latvių bei išnykusių baltų kultūroms, – kalba, papročiai, susiję su senuoju baltų tikėjimu, ir mitinis pasaulis, pasiekiantis tirtuosius nuo pat vaikystės tautosakos pavidalu. Slavų tautybės miestiečiai geriau žino lietuvių mitines būtybes nei savo tautos. Rusai dažniausiai savo tautos mitiniam pasauliui priskiria populiarių rusiškų pasakų herojus. Lietuviai labai gausiai vardija baltų mitologijos dievybes – ypač moteriškos prigimties. Baltų dievybės vyrauja visų tirtų miestiečių grupių sąmonėje. Dažniausiai minimas Perkūnas deivių apsuptyje – nuro-

domos Žemyna, Gabija, Laima, Laumė, Milda, Aušrinė, Austėja, Medeina ir t. t. Antroje vietoje pagal pasikartojimo dažnį – kita mitinių būtybių grupė: Aitvaras, Kaukas ir Ragana. Jie dažniau minimi nei chtoniškoji mitologinio pasaulio būtybė Velnias, kadangi pastarasis labiau asocijuojasi su krikščionyste. Moteriškųjų mitinių būtybių paplitimas miestiečių sąmonėje rodo archaiškiausių baltų kultūros klodų gamumą. Nors mitines būtybes tirtieji dažniausiai nepriskiria religinei sferai, jos suvokiamos kaip baltų kultūros paveldas, tačiau tik ilgus amžius puoselėta pasaulėjauta gali būti tokia patraukli šių dienų miestiečiams. Baltų kultūra – vienas iš lietuvių tautą formavusių ir formuojančių veiksnių. Komunikuojant su giliausiu kultūriniu paveldu, jį išsąmoninant, pastebimas abipusis poveikis. Baltų kultūra ne tik interiorizuojama, bet ir įgyja įvairius interpretavimo pavidalus, darančius poveikį jos šiandieninei raiškai ir tapatinimuisi su ja.

Kultūros krizių laikotarpiais reiškiasi ir identiteto krizės. Sovietiniu laikotarpiu tautinę tapatybę išsaugojo tie, kurie neprarado istorinio kultūrinio tapatumo komponento, kuriems tegul ir sunkiai prieinama lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės istorija legendų, padavimų, pasakų, mitų, pasakojimų pavidalu apsieikšdavo jau vaikystėje. Ankstesniųjų okupacijų laikais – kaimiška gyvensena buvo palankesnė lietuviškai savivokai nei miestietiška. Senieji papročiai, kaimo bendruomenės palaikomos tradicijos, gyva lietuvių kalba, tautosaka, autentiškas dainavimas vyravo kaime. Pastutinioji okupacija mažiausiai paveikė išprususius Lietuvos gyventojus, išsaugojusius istorinį tapatumą, nepradusius tautinės savivokos. Miestiečiams buvo būdingas ne tik pažintinis santykis su tautos ir valstybės istorija, kultūra, bet ir įvairios meninės saviraiškos formos, tautosakinis sąjūdis.

Ernestas Gelneris 1983-iaisiais rašė, kad tuometinėje Sovietų Sąjungoje „etnografinių“ patefono plokštelių klausytojai yra ne išlikę kaimo gyventojai, o naujai urbanizuoti butuose gyvenantys išsilavinę ir daugiakalbiai gyventojai, kuriuos jis priskiria jų pačių išsigalvotai vietinei aukštajai kultūrai, išreiškiančiai jų įsivaizduojamų jausmų ir šaknų paiešką. Šie gyventojai, jo manymu, nacionalistiškai elgsis tiek, kiek tai leis politinė situacija. Tačiau šis užfiksuotas etninės savivokos miestiečių sąjūdis Lietuvoje buvo platesnis ir galingesnis, nei leido politinė situacija. Tai pirmiausia buvo tam tikra kultūrinio – istorinio tapatumo su Lietuvos valstybingumu išraiška.

Kaip rodo Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto tyrimai, 1988–1989 m. Sąjūdžio mitingų dalyviai pagal socialinę struktūrą dauguma atvejų buvo išskirtinai miestiečiai tarnautojai, specialistai, inteligentai. Pavyzdžiui, 1988 m. liepos 19 d. mitinge Vingio parke, kur buvo susirinkę apie 100 tūkstančių žmonių, miestiečiai sudarė 94,3%, iš jų trys ketvir-

tadaliai buvo vilniečių. Žemės ūkyje dirbantys tesudarė apie 1%, darbininkai – apie 9,7%, tarnautojai – 69,9%, pensininkai – 6,5%, kiti – studentai, moksleiviai [11: 9–10].

Išprususiems Lietuvos žmonėms lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės gyvavimo istorija nebuvo praradusi prasmės, jie jautė jos tęstinumą ir gyveno jos ateities vizijomis. Tai būdinga ne tik Lietuvai, ir turbūt „...Vakarų Europa niekada nesupras Rytų ir Vidurio Europos, jei neatsižvelgs į šių tautų kultūrinę istorinę dimensiją, nes šioms tautoms istorija nėra savo praeities prisiminimas, bet priklauso gyvenamajai kasdienybei“ [5: 4]. Vartodami tapatumo sąvoką, turėtume atsižvelgti į tapatinimosi būdus. Valstybėje gyvena įvairių tautybių žmonės, kurie, būdami tos valstybės piliečiai, pirmiausia tapatinasi su ja – tai apibūdinama pilietinio tapatumo ar tapatinimosi su politine tauta sąvokomis. Tačiau gyvenant vienoje valstybėje atsiranda daugiau bendrumų, tapatinimosi būdų ir su etnine tauta, ypač kada perimami jos papročiai, tautinės šventės ir pan. Abiem atvejais tapatumas suvokiamas istorinėje erdvėje ir tiriamųjų sąmonėje nėra visiškai atskirtas.

Istoriografijoje išsivyravo požiūris, kad Lietuvos politinė tauta susiformavo gerokai anksčiau negu lietuvių tauta. Politinės tautos egzistavimo liudijimu pateikiama ne tik bendra valstybės teritorija, prisirišimas prie valdančiosios dinastijos, bet ir pačios savimonės atsiradimas. Istorikas A. Nikžentaitis teigia, kad galima nurodyti daugybę faktų XV a. antroje pusėje – XVI a. pradžioje egzistavus politinę lietuvių tautą: tai lietuvių kilmės iš romėnų teorija, Bychovco kronika ir joje užrašyta lietuviška Žalgirio mūšio versija, Michalono Lietuvio, Rotundo darbai, taip pat rusų metraščiai [13: 81]. Darius Kuolys oponuoja išgalėjusiems stereotipams: „Pasigirstančius tikinimus, kad to meto lietuviai stokoje etninės savimonės, kad vyravusi tik politinė lietuvių, lietuvių tautos ir Lietuvos samprata, paneigia ir Lietuvos metraščiai, ir Alberto Goštauto laiškas, lotyniškoji ir lenkiškoji herojinė poezija, lietuviška kūryba. Jau XVI a. pradžioje Lietuvoje esama modernaus renesansinio nacionalizmo, šiuolaikinio tautos – kaip etninės bendrijos – suvokimo“ [10: 13, 14].

Ištyrus dabartinių Lietuvos gyventojų, ypač miestiečių, kultūrinio tapatumo tautinio tapatumo komponentų raišką, paaiškėjo, kad tiriamieji dažnai nurodo senąją istorinę literatūrą, jos nuotrūpas, galėjusias pasiekti jų sąmonę ir turėti įtakos jų tautinei savivokai. Apie ketvirtadalis kauniečių (23%) Kauno ikūrėju nurodo legendinio Palemono sūnų Kūną. Nors dauguma kauniečių nieko nenurodo apie Kauno ikūrėjus arba teigia, kad niekad tuo nesidomėjo, tačiau tarp atsakiusių į klausimą apie Kauno miesto ikūrimą legendinis miesto istorijos pažinimas yra dažniausiai minimas. Legenda apie Vilniaus ikūrimą ži-

nomesnė: nieko nenurodančių ir nežinančių apie sostinės įkūrėjus 3 kartus mažiau – 23%. 72% vilniečių Vilniaus įkūrėju nurodo Lietuvos Didįjį kunigaikštį Gediminą, kuris suvokiamas ir kaip istorinė asmenybė, ir kaip įspūdingos legendos apie Vilniaus įkūrimą herojus.

Kauniečiai miesto istorinę praeitį linkę tapatinti su legendine. Antikos mitologijoje galima aptikti Palemono arba Palaimono vardą, kuriuo vadinamas Milakertas, paverstas Jūrų dievu, taip pat tokį vardą turėjo Heraklio sūnus, taip buvo šaukiamas Trojos valdovo Priamo sūnus. Kauno vardą galima aptikti ir graikų mitologijoje, tai Apolono sūnaus Mileto, pastačiusio Mileto miestą, sūnus. Taigi sąsajos su konkrečia antikos kultūra sudaro erdvę individualiems apmąstymams. Kauniečiams ne taip svarbu, ar miesto įkūrėjai iš tikrųjų yra atvykę iš svetur, ar gyveno gerokai anksčiau ir toje vietoje buvo įkūrę gyvenvietę, kurios vardą perėmė vėlyvesni Kauno pilies statytojai, ar tai konkrečius asmenis pagerbiančią miesto vardą, ar tiesiog miesto patvarumo sąsaja su mitine įkūrėjų kilme. Jiems svarbiau, kad jų miestas turi gilią legendinę praeitį, neapsiribojančią pirmuoju paminėjimu rašytiniuose šaltiniuose 1361 m. Vygando Marburgiečio kronikoje.

Daugelis tyrinėtojų mano, kad istorinis įvykis arba tikras asmuo liaudies atmintyje išlieka ne ilgiau kaip du ar tris amžius. „Tai susiję su ta aplinkybe, kad liaudies atmintis sunkiai išlaiko „individualius“ įvykius ir tikrus asmenis. Ji remiasi kitokiomis struktūromis: vietoj įvykių – kategorijos, vietoj istorinių asmenybių – archetipai“ [4: 45]. Tad miestiečių pozityvus požiūris į legendinę praeitį ir poreikis ją vadovautis turi racionalų pagrindą.

Tam tikros archetipinės projekcijos aptinkamos analizuojant kultūrinio tapatumo religinį komponentą. Net ir tarp nelaikančių savęs religingais, egzistuoja stereotipiniai ar archetipiniai gėrio ar blogio įvaizdžiai, polinkis tikėti pranašystėmis, fatališkais ženklais ar pan. Priskiriantys save tam tikrai religinei bendruomenei dažniausiai tapatinasi su ja, vadovaudamiesi vertybiniais motyvais, bendromis nuostatomis, pavyzdžiui, su tėvais, protėviais. Tačiau, kaip pastebėjome tyrinėdami miestiečius, tos pačios religinės bendruomenės nariai pasižymi individualia tapatybe santykyje su Dievu, dogmomis, apeigomis ir pan. Ir jeigu apie jų religinį tapatumą reikėtų spęsti pagal individualaus tapatinimosi požymius, juos labai sunku būtų priskirti vienai religinei bendruomenei.

Tapatumo raiškos tipai sąlygojami etnogenetinio kultūrinio paveldo, istorinės savivokos formų, tapatinimosi su baltiška ar slaviška kultūra. Tačiau ypač pastebima laikmečio įtaka. Pastebima postmoderno laikmečiui būdinga individualaus tapatumo fragmentacija, kai keičiantis gyvenimo aplinkybėms keičiasi

tam tikri tapatumo fragmentai. Tapatinantis su nauja aplinka, asmeninio sugretinimo būdu gali netekti galios tradicinė askripcija, susijusi, pavyzdžiui, su kilme, tikėjimu ir pan. Tapatumo požymiai išreiškia galimus tapatinimosi būdus. Kiekviena tauta apibrėžia savo narių tapatumą, nes jos savita kultūra formuoja individą, o šitos kultūros raktas – istorija. Individas, priskirdamas save konkrečiai tautai, kartu gali tapatintis su tam tikros teritorijos žmonėmis, kalbančiais ta pačia kalba, pasižymintiais tam tikra kultūra, papročiais, išpažįstančiais vienodas tikėjimo tiesas, susietais istorinio likimo. Tai požymiai, kurie gali aprėpti siauresnę arba platesnę arealą nei tauta, valstybė. Lietuvių etninių žemių arealas yra didesnis nei dabartinės Lietuvos valstybės, kalbančių lietuvių kalba yra ir kaimyninėse valstybėse.

Tapatinimosi su politine tauta požymių paprastai nurodoma daug mažiau, nei apibrėžiant etninę tautą. Dabartiniai tiriamieji žino, kad politinė lietuvių tauta ankstesniais istoriniais laikotarpiais nebuvo etniškai vienalytė. Tiriamųjų požiūris į dabartinius tautiečius pasižymi kultūrine ir politine vienove, todėl yra sureikšminama kalba: tik 2–3% Vilniaus ir Kauno lietuvių, kas septintas nelietuvis mano, kad kalba nėra svarbi tapatinantis su konkrečia tauta. Tautinės ir politinės savivokų jungtis paremta istorine kultūra, kuri, anot Anthony D. Smitho, vienaip ar kitaip reiškiasi konkrečioje kartoje tam tikrais tautiniais idealais, ir žmogus įgyja savo tapatumą per santykį su protėviais ir tais įvykiais, kurie suformavo jų charakterius. Tautinis idealas, jo požiūriu, įkūnija ir universalias pasaulio vertybes, ir unikalios kultūros paveldą.

Nors tapatumo požymių turinys kinta, bet tapatumo pobūdžiui turi įtakos ir ankstesnės jo reikšmės. XVI a. Motiejus Strykovskis rašė apie lietuvių, kaip apie vienos kalbos, papročių ir ankstesnio tikėjimo tautą [10: 14]. Šie tapatinimosi su tauta požymiai yra pagrindiniai ir dabartiniame istoriniame etape. Šiuo metu teoriniuose darbuose senasis baltų tikėjimas kai kuriais atvejais supriešinamas su krikščionyste. Kartais aiškinama, kad pagoniškoji Lietuva – moderniosios Lietuvos sukurtas mitas. Tiriant dabartinių miestiečių istorinę savivoką, aiškėja, kad senasis baltų tikėjimas ir krikščionybė jų sąmonėje gyvuoja ne kaip alternatyvos, o kaip skirtingų lygmenų tapatinimosi požymiai: krikščionybė – religinio tapatumo požymis, senasis baltų tikėjimas – kultūrinio tapatinimosi požymis, tapatinimosi su baltų etnosu būdas. Pirmasis yra išpažįstamas, tuo tarpu antrasis pažįstamas. Ypač tai akivaizdu analizuojant, ką laiko miestiečiai savo miestų simboliu.

Vilniaus miesto simboliai respondentų pasirenkami tiek iš sakralinės, tiek iš pasaulietinės pusės. Daugumos vilniečių sąmonėje sakralinei sferai atstovauja Geležinis vilkas, pasaulietinei – Lietuvos Didysis

kunigaikštis Gediminas. Legendinis Geležinis vilkas trečdaliui lietuvių ir kitų tautybių vilniečiams (ketvirtadaliui lenkų tautybės žmonių) yra Vilniaus simbolis, penktadaliui – Gediminas, Gedimino kalnas, Gedimino pilis. Kas septintas lietuvis ir lenkas nurodo Vilniaus simboliu šv. Kristoforą, Vilniaus herbo atvaizdą, o rytų slavų tautybių vilniečiams šis šventasis visai nėra susijęs su Vilniaus vardu. Didžioji Vilniaus įžymybė – Aušros vartai, kaip ir Trys kryžiai, įvardijami 1% visų tautybių vilniečių. Senoji legendinė Vilniaus dvasia, sklindanti iš Vilniaus pradžią pradžios, vilniečių sąmonėje labiau susijusi su jo vardu negu vėlesnė, atėjusi su krikščionybe. Algirdas Julius Greimas mitinį Vilniaus gimimą tapatina su Romos įkūrimo mito variantu [5: 54]. Geležinis vilkas, nurodomas svarbiausiu sostinės simboliu, kartu yra unikali baltiškos kultūros raiškos dabartyje požymis. Krikščioniški simboliai rečiau siejami su miesto ar net valstybės kultūra, nes tapatinimasis su konkrečios religijos žmonėmis kaip ir su tos religijos simboliais peržengia miesto, valstybės, tautos ribas. Bet tai nereiškia, kad krikščioniški simboliai nėra vilniečiams brangūs, jie nurodomi dažniau kaip asmeninio tapatumo dalykai. Apskritai, tirti miestiečiai lietuviai dažniau tapatinasi su tam tikros kultūros negu su to paties tikėjimo žmonėmis.

Nelietuviai miestiečiai dažniau linkę tapatintis ne su lietuvių tauta apskritai, o su konkrečioje teritorijoje gyvenančiais to paties istorinio likimo žmonėmis, nors kartu kas septintas nelietuvis, kas ketvirtas lenkas suvokia save lietuvių tautos dalimi. Lietuvių tauta šiuo atveju suprantama ne tik kaip politinė. Visi tirtieji yra Lietuvos piliečiai, žino ne tik savo teises, bet ir pareigas, gal tik nevienodai nusiteikę jas vykdyti. Šis nusiteikimas ir yra pagrindinis rodiklis, ar jie tik formaliai prisitaikę prie valstybės keliamų reikalavimų piliečiams, ar tam tikrais saitais yra suaugę su etnine tauta – bendrauja jos kalba, turi bendrų papročių, tapatinasi su jos kultūra, Lietuva vadinama tėvyne, gyvenime vadovaujasi panašiomis vertybėmis, jaučiasi istoriškai susieti. Tai nereiškia, kad tapatindamiesi su lietuvių tauta, jie praranda savo tautinį individualumą, tai tik jų suvoktas kitoniškumas, palyginti su kitur gyvenančiais jų tautiečiais.

Istorinių įvykių, pergyventų kelių ar net vienos kartos reikšmingumas, apima ne tik giminės, bet ir žemės, kurią laiko tėvyne, istorinį likimą. Tėvynės požymis labiau negu tautybės diferencijuoja tirtų miestiečių požiūrius į miestą, valstybę, žmones. Tie, kuriems tėvynė yra Lietuva, stipresniais saitais susiję su lietuvių tauta, didesnis galimų tapatinimosi požymių skaičius.

Tapatumo požymių hierarchijoje kalbos rangas gerokai aukštesnis nei tikėjimo. Kauniečiams ji svarbesnė nei vilniečiams, nes apie 90% kauniečių yra

lietuviai ir todėl nelietuviai dažniau vartoja lietuvių kalbą, ji sieja kauniečius. Vilniaus nelietuviams kalba rečiau yra tapatinimosi su aplinkiniais požymis, nes trečdalis nelietuvių net šeimoje bendrauja keliomis kalbomis. Beveik visi nelietuviai nori geriau mokėti lietuvių kalbą. Daugiau nelietuvių orientuojasi į išsimokslinimą lietuvių kalba. Anot Ernesto Gellnerio, žmogaus išsilavinimas yra brangiausia jo investicija ir galiausiai suteikia jam tapatybę.

Kultūra, papročiai tirtiems miestiečiams yra ne mažiau svarbus tapatumo požymis nei kalba. Vilniečiams lietuviams šis aktualesnis tapatumo požymis hierarchinėje struktūroje yra antroje vietoje, nelietuviams – ketvirtoje. Kultūros sąvokai kiekvienas suteikia kitokią prasmę, bet dauguma suvokia bendravimo kultūros skirtumus, o kolektyvinių įpročių (papročių) lygmenyje – švenčių paveiklos savitumus. Tas pačias šventes įvairių kultūrų atstovai švenčia saviškai, o ir šventės reikšmė interpretuojama kitaip. Lietuviams šventė labiausiai asocijuojasi su šventumu, sakralumu. Rytų slavų tautybių miestiečiai visas šventes – ir krikščioniškas, ir pasaulietines – dažniau sieja su proga pasilinksminti, atsipalaiduoti. Religinių švenčių papročiai yra labiausiai išsąmoninti visų miestiečių, tačiau trečdalis lietuvių, šalia krikščioniškų švenčių, vardija ir etnines, nurodydami senojo lietuvių tikėjimo atitinkamus pavadinimus. Kai švente vadinami ir istorinių įvykių minėjimai, lietuviai juos išgyvena panašiai kaip ir religines šventes emociniame lygmenyje. Tokiu atveju istoriniai įvykiai, įsivaizduojami jų pirmąkart laike, yra ne tik prisimenami, bet ir apmąstomi. Švenčių suvokimas ir įprasminimas labai priklauso nuo žmogaus amžiaus ir jo šeimos tradicijų.

Tapatindamiesi su konkrečia kultūra, miestiečiai skiriasi pagal gyvenimo ciklo papročių sureikšminimą. Du su puse karto mažiau lietuvių nei slavų išskiria krikštą iš visų gyvenimo ciklo apeigų. Vestuviniai papročiai vienodai svarbūs visų tautybių miestiečiams. Lietuviai 3 kartus dažniau nei slavai sureikšmina mirusiųjų pagerbimo apeigas. Apskritai lietuviai miestiečiai, aprašydami svarbiausius savo tautos papročius, išskiria pagarbos požymį – pagarbą ne tik mirusiesiems, bet ir gyviesiems – tėvams (ypač motinai), protėviams, vyresniems žmonėms bei apskritai šeimos tradicijoms. Slavų tautybių tirtiems miestiečiams tai nėra būdinga. Rytų slavai šalia krikščioniškų švenčių nurodo savitus papročius – ėjimą į pirtį, vaikštynes („narodnyje gulianija“). Lenkai dažniausiai katalikiškas apeigas priskiria tik savo tautos kultūrai.

Tapatumo požymių hierarchijoje kultūra yra svarbesnė lietuviams miestiečiams negu nelietuviams būtent todėl, kad jie randa daugiau sąsajų su tomis vertybėmis, kurios yra istoriškai sąlygotos. Šių dienų kultūros, ypač meninės, miestiečiai paprastai nesieja

su askripciniu tapatumu, tačiau pasirenkamam tapatumui ji turi įtakos. Meno universalumas pirmiausia diferencijuoja jo vartotojus pagal socialinius ir psichologinius jo pažinimo ir suvokimo tipus. Tačiau vykstant asmeniniam tapatinimuisi su tam tikromis meno formomis, galime stebėti atitinkamą diferenciaciją. Emociniame lygmenyje reikšminiais ryšiais su meno kūriniais susietos labai nedidelės miestiečių grupės. Pavyzdžiui, miestiečių mėgiamiausių rašytojų sąrašą sudaro apie šimtas pozicijų, tai rodo, koks individualus yra jų santykis su menu. Populiariausio tarp kauniečių rašytojo E. M. Remarque'o gerbėjai, sudarantys apie 10%, pasižymi tam tikromis šiai grupei būdingomis tapatumo apraiškėmis – didesniu išsilavinimu, europietiškomis orientacijomis. Maironio mylėtojų grupė labiau tapatinasi su krikščioniškos pasaulėjautos sistemomis, krikščioniškos pakraipos partijomis, religinėmis bendruomenėmis ir pan. Asmeninis identitetas akivaizdžiausiai reiškiasi tapatinantis su tam tikrais meno kūriniais herojais. Šį procesą galima apibūdinti taip: asmeninis savęs ir herojų sugretinimas, tikrovės tyrimas, vertybių stiprinimas.

Tapatumo požymių hierarchijos sudarymas yra sąlyginis dalykas. Vieno ar kito požymio prioritetinis vertinimas dažnai pagrįstas tokia nuostata: vieni tuos pačius požymius ranguoja pagal tai, kas juos išskiria iš aplinkos, byloja apie jų kitoniškumą, kiti labiau vertina juos kaip jungties būdą. Tai dažniausiai priklauso nuo tapatinimosi su konkrečia kultūra glaudumo. Tiriamoje miestiečių tapatumo požymių hierarchijoje pirmąją tautinę savivoką motyvuojančių požymių pasirinkimas.

Literatūra

- Berger P. L., Luckmann Th. *Socialinės tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai, 1999.
- Chrostowski W. Biblinė miesto vizija. *Miestelėnai*. Vilnius: Taura, 1991.
- Donskis L. *Miesto likimas komunistinėje ir postmoderninėje Lietuvoje*. Vilnius: Baltos lankos. 1995. Nr. 5.
- Eliade M. *Amžinojo sugrįžimo mitas*. Vilnius: Mintis, 1996.
- Greimas A. J., Žukas S. *Lietuva Pabaltijy*. Vilnius: Baltos lankos, 1996.
- Gudavičius E. *Lietuvos istorija*. Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999.
- Kavolis V. *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius: Baltos lankos, 1996.
- Kavolis V. *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
- Krukauskienė E. (sud.). Europos keliu. *Lietuvos socialinis ir kultūrinis savitumas integruojantis į Europos Sąjungą*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 2000.
- Kuolio D. knygos *Asmuo, tauta, valstybė* aptarimas. Vilnius: Baltos lankos, 1995. Nr. 5.
- Lietuva ir Sąjūdis*. Vilnius: LMA Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1990.
- Mulevičiūtė J. *Modernizmo link*. Kaunas: Kultūros ir meno institutas, 2001.
- Nikžentaitis A. *Nuo Daumanto iki Gedimino. Krikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 1996.
- Smetona A. Lithuania Propria. *Darbai ir dienos*. 1996. Nr. 2(11).
- Švietimo epochos Europa* (sud. Ulrich Im Hot). Vilnius: Baltos lankos, 1996.
- Taylor Ch. *Autentiškumo etika*. Vilnius: Aidai, 1996.
- Zielinska T. *Poczet polskich rodow arystokratycznych*. Warszawa: Wydawnictwo szkolne i Pedagogiczne, 1997.
- Вебер М. *Избранное. Образ общества*. Москва: Юрист, 1994.

Eugenija Krukauskienė

CULTURAL IDENTITY OF TOWN-DWELLERS

S u m m a r y

The formation of town-dwellers is discussed. The features of town-dwellers are examined with respect to cultural identity. Culture is treated as a changing historical relation. Searches of identity are linked with elements of Baltic and Slavonic culture. The hierarchy of town-dwellers' identities such as historical, religious, ethnic, esthetic are also analyzed.